

Ivana Tomas, *Opatija sv. Marije na otoku Mljetu/St. Mary's Abbey on Mljet Island*. Zagreb-Dubrovnik: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-FF press, Dubrovačka biskupija, 2021. 222 str.

Benediktinci, njihovo djelovanje, uloga i utjecaj na srednjovjekovna društva, kao i preostala kulturna baština u suvremenom vremenu, neiscrpna su istraživačka tema za brojne stručnjake. Ivana Tomas, povjesničarka umjetnosti i izvanredna profesorica na Katedri za umjetnost romanike i gotike pri zagrebačkom Filozofskom fakultetu, sažela je dosadašnja saznanja, vlastita istraživanja i zaključke o mljetskoj benediktinskoj opatiji i ukorčila ih u hrvatsko-engleskom izdanju knjige *Opatija sv. Marije na otoku Mljetu/St. Mary's Abbey on Mljet Island*. Monografija je objavljena 2021. godine u izdanju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Dubrovačke biskupije. Ivana Tomas dubrovačkoj publici i stručnoj javnosti nije nepoznata autorica. Njezini primarni istraživački interesi još od doktorske disertacije usmjereni su prema srednjovjekovnoj umjetnosti južne Dalmacije, prvenstveno prema crkvama tzv. južnodalmatinskog jednobrodnog kupolnog tipa. Prije osam godina objavila je studiju o romaničkim crkvicama na otoku Lopudu. Tada je ponudila povijesni komentar o Elafitima u srednjem vijeku, a prilog o otocima u antici napisala je Maja Zeman, također povjesničarka umjetnosti i profesorica na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Obje stručnjakinje aktivne su i na projektu "Otkrivanje starih dubrovačkih katedrala".

Na samom početku, "Predgovor/Foreword" (str. 7-22) monografije potpisuju urednici Zlatko Jurić i Ivan Viđen. Ističu važnost djela, napose zbog dosadašnjeg izostanka cjelovitog pregleda. Tomas je strukturirala knjigu u nekoliko poglavlja, od kojih su pojedina njezini raniji članci, sada dopunjeni i prošireni. Na početku govori o dosadašnjim istraživanjima i rezultatima, zatim nudi povijesni pregled nastanka i razvoja opatije te na koncu piše o arhitektonskim rješenjima i graditeljskim utjecajima. Budući da se radi o hrvatsko-engleskom izdanju, malo se neobičnim čini da je knjiga koncipirana na način da se izmjenjuju potpoglavlja, a ne poglavlja, na hrvatskom i engleskom jeziku. Spomenimo, prijevod na engleski jezik potpisuju sama autorica te Marina Schumann.

U uvodnom dijelu "Stanje istraženosti/State of research" (str. 25-42) autorica iznosi teze starijih autora o crkvi sv. Marije na Mljetu, njezinoj dataciji i stilskom podrijetlu. Srž poglavlja pregled je razvoja dviju oprečnih teza o stilskom podrijetlu crkve i graditeljskim utjecajima. Upozorava da je već Ljubo Karaman crkvu dovodio u vezu sa spomenicima u Raškoj, na temelju pogrešne interpretacije križnog tlocrta crkve, a to su posebno kasnije isticali pojedini srpski istraživači, osobito Vojislav Korać i Milka Čanak Medić. Po završetku Drugog svjetskog rata, konzervatorsko-restauratorske radove na crkvi i samostanu proveo je Cvito Fisković koji je, dokazavši da je crkva izvorno bila jednobrodna, srušio Karamanovu tezu i doveo sv. Mariju na Mljetu u vezu s crkvama u prekomorskoj Apuliji. Tomas dodaje kako su upravo najnovija arheološka istraživanja provedena tijekom pretprošlog desetljeća omogućila da se govori i o graditeljskim strukturama koje su prethodile dolasku benediktinaca na Mljet.

Kontekstualni okvir postanka, razvoja i sutona mljetske benediktinske opatije autorica sažeto donosi u poglavlju "Povijest opatije/History of the abbey" (str. 43-74). Uglavnom se oslanja na nešto stariju literaturu (G. Čremošnik, V. Foretić, I. Kampuš, N. Klaić, I. Ostojić), pišući o postanku opatije i problematici autentičnosti sačuvanih donacionalnih isprava. To su listine zahumskog kneza Dese benediktincima iz Pulsana i Stefana Prvovjenčanog, utemeljitelja dinastije Nemanjića, sačuvane u kasnijim prijepisima. Kao *terminus post quem* autorici služi bula Aleksandra III. iz 1177. godine koja spominje crkvu sv. Mihajla na Mljetu u vlasništvu benediktinske opatije u Pulsanu. Autorica nastavlja izlaganje o dolasku Mljeta pod dubrovačku vlast, zatim o donošenju mljetskog Statuta, utemeljenju domaće benediktinske kongregacije te ujedno navodi znamenite opate i graditeljske poduhvate koje su poduzimali. Završava s najnovijom povijesti – ukinućem opatije, promjenama vlasnika, osnivanjem parka prirode, nacionalizacijom, pretvaranjem samostana u hotel, denacionalizacijom te najnovijim vijestima o održavanju kompleksa.

U središnjem poglavlju "Samostanski sklop/The monastery complex" (str. 75-160) autorica u nekoliko potpoglavlja razlaže postanak gradnje crkve i samostana, pregradnje i preuređenja, ističući kako je postojeće stanje spomenika rezultat faza od 13. do 18. stoljeća. Poglavlje započinje spomenom graditeljskih struktura koje su prethodile srednjovjekovnoj crkvi i samostanu. Tako su na otočiću nasred Velikog jezera pronađeni ostatci predrimске gradine, a na mjestu samostana ostatci kasnoantičke utvrde. Srednjovjekovni samostan nastajao je i mijenjao se, zaključuje Tomas, u tri faze. U prvoj romaničkoj fazi podignuta je jednobrodna crkva s kupolom, oko 1200. godine – autorica pretpostavku temelji na analizi spomenika i ranije navedenih oskudnih povijesnih vrela – kada je vjerojatno započela i gradnja samostana. Drugu romaničku fazu autorica raspoznaje u drugoj polovici 13. stoljeća, kada je izgrađeno predvorje i zvonik, a gradnja samostana dovršena. Gotička faza u kojoj predvorje dobiva obrambenu funkciju odvijala se u drugoj polovici 14. i početkom 15. stoljeća. Tomas ju dovodi u vezu sa zabilježenim sukobima Mljećana i opata te konačnim smanjenjem njegovih ovlasti 1410. godine. Na mjestu srednjovjekovnog samostana krajem 15. i tijekom 16. stoljeća podignut je novi samostan, a osmanska ugroza dodatno je promijenila izgled cijeloga kompleksa gradnjom obrambenih kula, napose tzv. Gundulićeve kule (po opatu Bernardu Gunduliću) ponad predvorja crkve, i zidova. Barokno preuređenje crkve uslijedilo je, nastavlja Tomas, u 17. stoljeću dodavanjem dviju bočnih kapela – tako je crkva dobila križni tlocrt – te u sljedećem stoljeću opremanjem baroknim oltarima i dodatnim utvrđivanjem cijeloga samostanskog kompleksa. Autorica zatim usmjerava pažnju na samu crkvu sv. Marije, opovrgavajući tezu Josipa Stošića kako ona izvorno nije bila samostanska, te je dovodi u vezu sa srodnim građevinama na istočnoj jadranskoj obali, posebice sa sv. Marijom Koledatom u Kotoru. Raspravljajući o predvorju crkve, Tomas ističe više faza u njegovoj gradnji te zatim usmjerava pozornost na dvije sačuvane skulpture – sv. Ivana Krstitelja i Anđela s kadionicom. Od posebne joj je važnosti ukradena figura, danas vidljiva na starim

fotografijama, koja vjerojatno predstavlja svetog Mihajla. Budući da se figure datiraju u kasno 12. ili rano 13. stoljeće, autorici je potonja skulptura izrazito važna jer je sv. Mihajlo osobito čašćen u benediktinskom redu, a ranije navedena papinska bula i spomen crkve posvećene upravo tome svecu, svjedočanstvo su rane prisutnosti toga kulta na Mljetu.

U poglavlju "Crkva sv. Marije – pitanje utjecaja/St. Mary's church – the question of influences" (str. 161-194) autorica se vraća na pitanje s početka knjige, razmatrajući dvije suprotne teze o stilskom podrijetlu crkve. Unatoč ranije spomenutoj apulijskoj tezi, Tomas smatra kako je sv. Marija na Mljetu, srodna jednostavnim jednobrodnim crkvama iz okolice Barija, ipak nešto monumentalnija. Povezanost s tzv. raškom graditeljskom školom i crkvama u Kuršumliji, Rasu, Studenici i Žiči počivala je na pogrešnoj tezi o križnom tlocrtu, no čak i nakon opovrgavanje te teze nastojalo ju se dovesti u vezi s navedenim crkvama koje ipak slijede uzore iz Bizanta, a samim time imaju i drukčiju organizaciju prostora zbog istočnog ritusa. Tomas smatra kako mljetsku crkvu treba prije svega promatrati u kontekstu benediktinskoga graditeljstva, a to je prije svega isticanje kupole nad volumenom same građevine, zatim gradnja predvorja koja je povezana s benediktinskim hodočasničkim mjestima, što je sv. Marija vjerojatno bila jer je i danas sačuvan srebrni pokrov čašćene ikone iz 14. stoljeća, a kasnije i Mavro Orbini spominje mljetsku *imagine antichissima*. Konačno, trodijelno svetište mljetske crkve, zaključuje Tomas, imitira troapsidalna svetišta, karakteristična za trobrodna monumentalna benediktinska zdanja.

Na samom kraju autorica donosi "Zaključna razmatranja/Conclusive remarks" (str. 195-200) u kojima naglašava povijesno-umjetničku vrijednost benediktinskoga kompleksa na Mljetu, rezimirajući još jednom svoje teze, a napose onu posljednju kako je najispravnije ovaj vrijedan spomenik - samu crkvu - interpretirati u kontekstu benediktinskoga graditeljstva. Slijedi "Popis literature/Bibliography" (str. 203-209) i "Popis ilustracija/List of illustrations" (str. 210-222). Knjiga je doista bogato opremljena sa skoro pedeset starijih i vrijednih te novih fotografija kompleksa, tlocrtima, prikazima različitih graditeljskih etapa, ali i fotografijama te tlocrtima srodnih crkava o kojima je autorica u tekstu raspravljala.

Ivana Tomas ostaje na tragu svojih dosadašnjih istraživanja, pokušavajući uvijek dati i opaske o važnosti konzervacije spomeničke baštine. Ova knjiga može poslužiti kao uzor za daljnje monografske obrade ne samo benediktinskih samostanskih kompleksa, već i drugih na dubrovačkom području, ali i šire. Važno je i izdavanje na engleskom jeziku pa ostaje nadati se da će ova knjiga naći čitatelje među mnoštvom posjetitelja kako Mljeta, tako i Dubrovnika, a poslužiti će im kao prikladan i detaljan vodič kroz jedan segment bogate i vrijedne spomeničke baštine južnog Jadrana.

Ivan Mrnarević

Filozofski fakultet u Zagrebu, doktorand